

коналення: даосизм, кришнаїти, йога). По суті, зазначена різниця як світоглядний фактор і принцип множинного релігійного універсуму епізодично корегує динаміку і статичку вірувальних орієнтацій в орбіті світоглядного впливу богословських вчень, теорій, концепцій, доктрин. Іншими словами, є різні складові, що визначають зміст, сутність і форму соціальної динаміки релігійного світогляду. Поміж ними – освоєння індивідами релігійного досвіду (моральних норм, знань, традицій) та конкретне використання цього досвіду через різні форми відносин особистості з людьми та світом; впливи на особистість багатосторонніх підсвідомих

та усвідомлених механізмів у засвоєнні релігійного досвіду; освоєння та засвоєння релігійних цінностей не тільки розкривають процесуальність формування таких цінностей, але й вказують на рівень їхнього присвоєння, органічно пов'язаного з продукуванням, поширенням та використанням морально-релігійних цінностей.

1. Релігія в духовному житті українського народу / За ред. проф. А. М. Колодного. – К.: Либідь, 1994. – 201 с. 2. Ціннісні орієнтації: Аналіз соціально-філософських концепцій Заходу 80–90-их рр. / За ред. А. Т. Гордієнко. – К.: Наук. думка, 1995. – 205 с. 3. Черній А. М. Релігієзнавство: Посібник / А. М. Черній. – К.: Академвидав, 2003. – 403 с. 4. Швейцер А. Культура і етика / А. Швейцер. – М.: Прогресс, 1973. – 210 с.

Олександр Кудин

Філософсько-релігієзнавчі аспекти ісламу в Україні

У статті аналізуються головні настанови ісламу, історія його поширення в Україні та особливості функціонування в наш час.

This article analyzes the main guidelines of Islam, the history of its expansion in Ukraine as well as the peculiarities of its functioning nowadays.

Поняття «глобалізація» в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. стало важливою складовою процесу розвитку людства. Це багатомірне явище є наслідком злиття у єдиний потік новітніх тенденцій в галузі управління та організації виробництва, множинності факторів, що стимулюють інтелектуальні досягнення, які активізували високі технології в інформаційній сфері. Український дослідник Г. Конотоп у статті «Сучасна Україна: позитивні й негативні наслідки глобалізації» характеризує глобалізацію наступним чином: «Глобалізація (від англ. «globe» – земна куля) – складний, багатогранний процес, який має безліч проявів та включає багато проблем. Саме це робить проблематичним дати єдине, однозначне сформульоване визначення глобалізації, яке б охопило всі сторони цього вкрай складного явища, що має планетарні масштаби. Існують такі визначення: 1) глобалізація – тривалий процес інтеграції національних економік світу з метою розв'язання глобальних проблем людства; 2) глобалізація – складне явище взаємозалежності економік, що виникає у зв'язку з обміном товарів і послуг та потоками капіталів; 3) глобалізація – процес, завдяки якому досягнення, рішення і діяльність людей в одній частині земної кулі справляють значний вплив на окремих людей та їхні спільноти в усіх частинах світу; 4) глобалізація – сукупність викликів і проблем сьогодення» [4, с. 100]. Аналіз проблем глобалізації надає можливість розкрити той факт, що в останній чверті ХХ ст. значною мірою зросла роль релігії в суспільному житті народів мусульманського світу, відбулися значущі соціально-економічні зміни, які мають значення для цілої планети Земля. На початку ХХІ ст. мусульманський світ перебуває у стані кардинальних змін, що викликані процесами глобалізації. На сучасному етапі відбувається суттєве розширення діяльності міжнародних ісламських організацій, яке стало можливим завдяки технологічному поступу в галузі нових засобів комунікації. Різноманітні релігійні центри і рухи, які в минулому орієнтувалися лише на місцеві общини, розширили свої можливості, вийшли на глобальний рівень.

Глобалізація може викликати не тільки економічні, але й політичні, соціальні, культурні, релігійні та інші зміни, результатом яких є посилення протиріч у суспільстві, протиріч між окремими групами, конфесіями та ін. У зв'язку зі змінами, що викликані процесом глобалізації, можуть активізуватися етнічні протиріччя, сепаратистські рухи, які винищують соціальну єдність у традиційних суспільствах. Процеси глобалізації стосуються й України, яка знаходиться

на «перехресті» між Заходом і Сходом, і поширення ісламу на території якої має свої традиції.

В останні роки, у відповідності до зростання впливів релігійного фактора, збільшилася й кількість праць у різних галузях науки, які присвячені дослідженню ісламу. Але визначення сутності та проявів глобалізації щодо цієї релігії, розгляд методологічних питань, визначення місця і ролі ісламу в глобалізаційних процесах, а також особливості його поширення в Україні ще не знайшли достатнього висвітлення в науковій літературі, при цьому не тільки у вітчизняній, але й в зарубіжній. Аналізу комплексу проблем, що пов'язані з ісламом, присвячені праці Абу Аля Ал-Маудуді, С. Айрі, Р. Армура, А. Ахадова, А. Ахмедова, Г. фон Грюнебаума, Г. Джемала, І. Добаєва, В. Єленського, А. Іоновой, Г. Керімова, М. Киришкіна, Р. Климовича, А. Кримського, В. Лубського, М. Лубської, А. Массе, М. Рибачука, О. Сагадєєва, В. Садура, Ф. Шюона й ін. Зазначені автори досліджують історію виникнення ісламської релігії, особливості її функціонування в різні періоди розвитку людства, головні характеристики віровчення, священні тексти та ін. Деякі автори наголошують, що протиріччя між конфесіями в Україні мають давні історичні корені, вони є віддзеркаленням загального стану демократичних процесів, зумовлених специфікою перехідного періоду від тоталітаризму до громадянського суспільства. Разом з тим ці конфлікти підтримуються і нинішньою важкою політичною і економічною ситуацією в країні, невирішеними проблемами власності на культові споруди, боротьбою за сфери впливу в релігійному житті. При дослідженні такого складного й неоднозначного феномена як іслам, вищезазначені дослідники звертаються до таких понять, як «структура ісламської релігії», «соціальні функції ісламу», «система вірувань в ісламі», «система культової практики в ісламі» тощо. У праці «Історія релігій» відомі українські релігієзнавці В. Лубський і М. Лубська зазначають: «Ще в давнину в ісламі виникла концепція «усульаль-фіхх», згідно з якою всі обов'язки і норми, що регулюють людські стосунки, відносини держави з її підлеглими, а також з іншими державами, розвиток суспільства, державно-правові режими мають формуватися на основі правил, установлених Кораном і Суною, а також на основі мусульманських традицій (таклід), загальних рішень, визнаних усією мусульманською громадою (іджтихад)» [6, с. 634].

Метою статті є філософсько-релігієзнавчий аналіз особливостей поширення ісламу на території України і основ діючого законодавства щодо існуючих релігій (ісламу в тому числі). У процесі становлення і розвитку мусульманська міфологія увібрала в себе уявлення, які існували серед язичницьких племен Аравійського півострова та різного за етнічним складом, культурними традиціями осілого населення стародавніх оазисів і міст; елементи міфології народів Південної Аравії; уявлення, мотиви та образи міфологічних систем народів Близького Сходу, що були завойовані мусульманами. Мусульманська міфологія складалася під значним впливом іудаїзму і християнства, але, на нашу думку, в сучасній науковій літературі ступінь цього впливу (у деяких працях) перебільшується. Поряд з біблійною традицією, мусульманська міфологія й віровчення ісламу асимілювали також традиції культур до-ісламської Аравії, культурні здобутки сусідніх народів Середземномор'я й Передньої Азії. За ісламською традицією, пророк Мухаммад вбачав свою місію у поновленні, справжньому відродженні «щирої віри», що нібито ще з давнини сповістив людям пророк Ібрагім (біблійний Авраам). Його погляди є подібними до вчення ханіфів – аравійських проповідників, які поширювали ідею єдиного божества серед членів своєї спільноти.

Ханіфи не зараховували себе ані до послідовників іудаїзму, ані християнства, але, фактично, вони сприйняли іудейські й християнські положення, деякі міфологічні образи і сюжети. Невизначений монотеїзм цих людей був одним з аравійських джерел ісламу. Багато російських і українських дослідників – О. Большаков, Л. Васильєв, Є. Мелетинський, В. Лубський, М. Лубська, С. Токарев та ін. наголошують на тому, що сам Мухаммад оперував відомостями з іудейської релігії й християнської релігії. На відміну від християнського світу, формування віровчення різних напрямів каламу як науки про атрибутивні й особистісні властивості Аллаха, про сутність пророцтва, про початок і кінець буття, згідно до положень ісламу, відбувалось без кровопролиття, у мирі та спокої. Відомий французький дослідник релігії Р. Каюа в праці «Людина та сакральне» наголошує на тому, що «будь-яка релігійна концепція світу передбачає розрізнення сакрального і профанного, протиставляє світові, де віруючий вільно робить свої справи, провадить діяльність без наслідків для свого спасіння, сферу, де страх і надія паралізують його по черзі, де, як на краю безодні, найменше відхилення в найнезначнішому русі здатне безповоротно згубити його. Звісно, такого розрізнення зазвичай іще не достатньо, щоб визначити релігійний феномен, але воно принаймні дає наріжний камінь, який дозволяє збагнути його з більшою впевненістю» [3, с. 33].

Події, що відбувались у зв'язку з переслідуванням мутазилитів, гулатів і суфіїв, в історії ісламської релігії були поодинокими і не порушили її основу – дух милосердя і добра. Необхідність аналізу ісламу пов'язана не тільки з процесами глобалізації, але й з тим, що ця релігія є підґрунтям багатьох культур, а, відповідно, й розвитку їх систем цінностей. Іслам є релігією об'єднання і єдиної спільноти в усьому світі. Сьогодні існують глобальні небезпеки, які породжують глибокий песимізм. Ймовірно, таким умонастроєм варто протиставити більш обґрунтований погляд на майбутнє людства, що базується на новітніх дослідженнях у різних галузях науки, в тому числі й у релігієзнавстві. І тут релігійні, ісламські цінності, з їхньою стабільністю, мають незаперечну перевагу.

Від часів входження земель колишньої Київської Русі до складу Великого Князівства Литовського (у XIV ст.), а згодом і до Речі Посполитої, східний канал контактів з мусульманами практично втратив своє значення. Контакти з народами, що сповідували іслам мали, у більшості, військовий характер (війни з Туреччиною і Кримським ханством). Східноукраїнський степ у XIV–XVI ст. був санітарною зоною між руськими князівствами і татарами, котра використовувалася татарами для навали на північ. Хоча мусульмани Криму (кримські татари) проживали неподалік від східноукраїнського регіону (північно-східні межі розселення кримських татар були по р. Берда, що в сучасній Запорізькій області), займалися як кочовим скотарством, так і землеробством, але тільки ногайці (тюркомовне плем'я, яке входило до Золотої орди, а потім виокремилася з неї), що з'явилися на території Приазов'я та Причорномор'я у XVI ст. з-за Волги та Поволжя, під тиском калмиків та казахів [5, с. 148], частково змішавшись з місцевими племенами і залежачи від Кримських ханів, кочували територією України (причому залишалися у межах контрольованих мусульманами територій). У XVI ст. починається заселення території сучасної Харківської області (як частини Слобожанщини) українцями, що стала кордоном Московського царства між християнами та мусульманами-кочівниками (що продовжувалось до перемоги над турками наприкінці XVIII ст.), і де присутність мусульман не зафіксована. Війни Росії з мусульманськими народами та країнами (особливо з моменту входження Української держави до складу Росії у 1654 р.), їх включення до складу Російської держави, призвели до поширення законів, державного управління та адміністративно-територіального поділу Росії на території України (у XVIII ст. Російська імперія завоювала південний степ від Дону до Дністра, а також Крим). Ще в другій половині XVIII ст., у часи Катерини II, татари і ногайці, мусульмани за віросповіданням, здійснювали напади на територію України. Входження території України до складу Росії вимагало підпорядкування її законам щодо мусульман (майно, військова справа, одруження, перехід в інше віросповідання та ін.). Політика царського уряду і адміністрації щодо мусульман мала різний характер у різні часи. На початку XVIII ст. царський уряд мав напрям своєї політики на обмеження ісламу (будівництво мечетей, відправа молитов, одруження та ін.), на поступове обмеження прав мусульман (була гнаною релігією), але, вже розпочинаючи з часів правління Катерини II (друга половина XVIII ст.), політика держави почала поступово змінюватись, іслам перетворювався на терпиму, другорядну (відносно православ'я, яке залишалось державною релігією імперії) релігію [1]. Тобто, протиріччя між мусульманами та представниками інших конфесій, а також політика щодо мусульман з боку Російського уряду на території сучасної України, мали характер протиріч традиційних суспільств, що базувалося на протиріччі релігійних ціннісних орієнтацій різних культур. Мусульманам надавались права в галузі майнових відносин, вибору мусульманського духівництва, будівництва культових споруд тощо (все це жорстко регулювалось законами). В 1788 р. для контролю за мусульманами державою було створене Духовне управління мусульман – Оренбурзьке магометанське духовне управління, яке контролювало і керувало життям всіх мусульман європейської частини Росії (окрім Криму), Сибіру, Західних губерній та Закавказзя (поступово повноваження Оренбурзького управління були обмежені територіально наприкінці XIX – початку XX ст. тільки європейською частиною Російської імперії (без Криму

і Західних областей). Воно проіснувало до 1917 р. і було потім реформовано під впливом радянської влади. Головний етап поширення ісламу в Україні, що встановив напрями та особливості його поширення й існування в регіоні до сьогодні, розпочався в другій половині XIX – початку XX ст. Він був визначений тими культурними, соціальними, економічними і політичними трансформаціями у Російській імперії, що відбувалися після Кримської війни 1853–1856 рр. Зміни торкнулись багатьох складових життя суспільства, майже всіх підданих імперії, у тому числі мусульман (особливо волзьких татар, що вже тривалий час співіснували з християнськими народами і були інтегровані до російського суспільства більшою мірою, ніж інші народи, що сповідують іслам). Трансформації суспільства (що проявились у реформах – аграрна, відміна кріпацтва та ін.) були спрямовані на те, щоб змінити певною мірою ті соціально-економічні відносини, що склалися в Росії у середині XIX ст., надати можливість розвиватися промисловості (це було пов'язано з намаганням уряду імперії подолати відрив від країн Західної Європи у промислових, а звідси й у військових технологіях) і, таким чином, вони були пов'язані з поступовим переходом від аграрного до індустріального суспільства, урбанізацією, певною зміною в світобаченні народів Росії, поширенням, хоча й обмеженим, західноєвропейського розуміння поступу, розвитком суспільства, економічних відносин, а також ставленням до релігії (Росія залишалась країною з традиційною культурою). В такий спосіб до Росії й України почали проникати форми економічної діяльності та світоглядні орієнтири, що були притаманні західній цивілізації.

Сьогодні, в умовах глобалізації, Українська держава зробила багато для забезпечення правового статусу різних конфесій, у тому числі й ісламу. Одним із перших законодавчих актів України, після здобуття державної незалежності, був закон «Про свободу совісті і релігійні організації» та утворення Державного комітету у справах релігії (ліквідований у 2011 р.). Цим законодавчим актом покладено початок глибокої перебудови державно-церковних відносин, зміни пріоритетів у цій сфері життя. Держава принципово стала на шлях гармонізації відносин між нею і різними конфесіями. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» не припускає обмежень у здійсненні наукових дослідів, в тому числі тих, що фінансуються державою, їх пропаганду, незалежно від ознак релігії і атеїзму. Громадяни мають право вивчати різні релігійні вчення індивідуально або разом з іншими, вільно вибираючи мову вивчення. Релігійні організації мають право, відповідно до своїх внутрішніх статутів, створювати учбові заклади і групи, а також проводити навчання в інших формах, використовуючи для цього приміщення, що їм належать, або рати їх в оренду. У Конституції України закріплено

право кожної людини на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і обряди, вести релігійну діяльність. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Здійснення цього права може бути обмежено Законом тільки в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і безпеки населення. Діяльність релігійних організацій прирівнюється у правах з громадськими організаціями, вони мають статус юридичної особи. Питання власності, підприємництва, землекористування релігійних організацій, трудових відносин в них регулюються діючими законодавчими актами про власність, землю, працю і соціальне страхування. Кожному громадянину України гарантується право: мати свою релігію або переконання; міняти релігію чи переконання; одноосібно чи разом з іншими сповідувати свою релігію, відправляти обряди, дотримуватись канонів (приписів) своєї релігії в житті; право на таємницю сповіді та інші права і гарантії.

Здобуття Україною незалежності є принципово важливим періодом для розповсюдження релігії ісламу. Здобуття Україною незалежності – це відкриття нових можливостей для вільного спілкування між різними конфесіями, це – толерантність у ставленні до будь-якої конфесії. Окрім того, європейський християнський світ, фактично, із самого початку виникнення ісламу контактував з представниками цієї релігії. В сучасних умовах глобалізації контакти між християнським і мусульманськими світами набули ще більш інтенсивного характеру. І для цих контактів характерним стало «взаємопроникнення», коли християни опиняються на постійному місці проживання в мусульманських країнах, одночасно – мусульмани, переважно шукаючи кращих умов життя, залишають свої рідні землі й опиняються в багатьох країнах Європи й Північної Америки.

1. Ислам в Российской империи (законодательные акты, описания, статистика) / Сост. и автор ввводной статьи, комментариев и приложений Д. Ю. Арапов. – М.: ИКЦ «Академкнига», 2001. – 367 с. 2. Історія релігій в Україні: навчальний посібник / За ред. проф. А. М. Колодного і П. Л. Яроцького. – К.: Знання, 1999. – 736 с. 3. Каюа Р. Людина та сакральне. Видання, доповнене трьома додатками, про секс, гру, війну в їхньому відношенні до сакрального / Р. Каюа; [пер. з франц.] – К.: Ваклер, 2003. – 256 с. 4. Конотоп Г. О. Сучасна Україна: позитивні й негативні наслідки глобалізації // Соціальна безпека і гуманітарний захист в Україні на початку XXI століття: проблеми теорії і практики. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / Г. О. Конотоп. – Чернігів: Вид-во ЧДІЕУ, 2009. – С. 99–103. 5. Кравченко Э. Е., Гусев О. А., Давыденко В. В. Ранние мусульмане в среднем течении Северского Донца (по археологическим источникам) / Э. Е. Кравченко, О. А. Гусев, В. В. Давыденко // Археологический альманах № 7. Сборник статей. – Донецк, 1998. – С. 113–140. 6. Лубський В. І., Лубська М. В. Історія релігій: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / В. І. Лубський, М. В. Лубська. – [2 вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 776 с.

Олена Литвиненко

Національний інформаційний простір: проблеми і перспективи

В статті розглядається проблема безпеки інформаційного простору України та аналізується інформаційна політика держави.

The other of the paper considers the problem of security of Information Space of Ukraine and analyzes the Information Policy of the state.

Світові глобалізаційні тенденції спричинили нове розуміння інформації як стратегічного продукту. Здатність суспільства та його інституцій збирати, обробляти, аналізувати інформацію, забезпечувати свободу інформаційного обміну є

важливою передумовою соціально-економічного, духовного, культурного, технологічного розвитку, а також основоположним чинником національної безпеки, однією з умов ефективності внутрішньої і зовнішньої політики. Інформаційна